

Araştırma Makalesi

Türkiye’deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında Afrika

Hasan Kılıç^{1,*}

¹ Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6640-1403.

* İletişim: hkili12@gmail.com

Gönderim: 31.05.2021; Kabul: 30.06.2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.5>

Öz: Türkiye’de Cumhuriyetin erken dönemi birçok açıdan olduğu gibi resmi tarih açısından da Avrupa-merkezcilikten etkilenmeyi ve Avrupa-merkezcilik eleştirisini bir arada bünyesinde barındırmıştır. Bu çalışma Afrika’ya dair Türkiye’deki bilgi yapılarını yaygın eğitimin en kitlesel düzeyi olan ortaöğretim üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede bu çalışma kapsamında, Türkiye eğitim sisteminin ortaöğretim kademesindeki tarih ders kitapları ve yükseköğretime giriş sınavları incelenmektedir. İncelemenin konusunu tarih ders kitaplarının ve sınav sorularının Avrupa-merkezci niteliği oluşturmaktadır. Çalışmada Avrupa-merkezci yaklaşımın Türkiye’deki ortaöğretim seviyesindeki etkisi ve yaygınlığı Afrika özelinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Afrika coğrafyası, halkları ve toplumlarının söz konusu kitaplarda yer alma ve almama biçimleri değerlendirilmektedir. Tarih ders kitaplarının etkilendiği Avrupa-merkezci bakış açısının Afrika coğrafyasına dair oluşturduğu anlatı tartışılmaktadır. Bu çalışma, Resmi Türk Tarih Tezi’nin niteliği ve ders kitaplarının içeriği arasındaki bağlantıya dikkat çekerek Türkiye’deki ortaöğretim tarih kitaplarında Afrika’nın yeterince yer almadığını iddia etmektedir.

Anahtar kelimeler: Resmi Tarih Tezi, Afrika, ortaöğretim, tarih ders kitapları, Avrupa-merkezcilik

Africa in the secondary level history textbooks in Turkey

Abstract: The early republican era official historiography in Turkey was affected by Eurocentrism, while at the same time criticizing it. This study scrutinizes the knowledge structures in Turkey about Africa by examining the secondary level national education in Turkey. This article analyzes the secondary level history textbooks of the Turkish education system and the university entrance exams. In the article, the effect of the Eurocentric approach on secondary education history textbooks in Turkey is discussed. In this context, the ways in which the African geography, peoples, and societies are included and not included in these books are evaluated. The narrative created by the Eurocentric perspective on the African geography, in which history textbooks are influenced, is discussed. This study shows the connections between the contents of the history textbooks and the Official Turkish History Thesis and argues that Africa is given not enough importance in the secondary level history textbooks published in Turkey.

Keywords: Official Turkish History Thesis, Africa, secondary education, history textbooks, Eurocentrism

Giriş

Afrika dışındaki dünyanın Afrika'ya dair bilgi yapıları, Afrika'nın karşı karşıya kaldığı tanınma(ma), bilinme(me), hissedilme(me) biçimlerinin belirleyicisidir. Bu belirleme ilişkisinin kendisi bile Afrika dışı sınırlar ve uluslar tarafından belirlenen tertibatların sonucu olarak hiyerarşiktir. Bu çalışma Afrika'ya dair Türkiye'deki bilgi yapılarını yaygın eğitimin en kitlesel düzeyi olan ortaöğretim üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Afrika'ya dair öğrenme süreci ortaöğretim kuşağı boyunca gerçekleşse de aynı zamanda ilerideki bilme biçimlerinin oluştuğu önemli bir momenttir. Bu momentte hangi paradigmlar üzerinden öğretimin kurgulandığı ve bu kurgunun ortaöğretimde Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine dair neleri içerdiği, hangi bağlamlarda içerdiği ve neleri dışarıda bıraktığının ortaya konması aynı zamanda söz konusu öğrenmenin içeriğine ve kapsamına ilişkin de çıkarımlarda bulunmayı sağlamaktadır.

Bu kapsamda, önce Türkiye'de resmi tarihin oluşumunun düşünce kaynakları ve bu kaynaklarla girdiği ilişkiden sonra resmi tarihin aldığı biçimler

ele alınacaktır. İkinci olarak resmi tarih tezi bağlamında ortaöğretim tarih ders kitaplarında coğrafi, tarihsel ve toplumsal açılardan Afrika'ya/Afrika ülkelerine/devletlerine yer verilme ve verilmeme halleri incelenecektir. Ortaöğretimde tarih ders kitabı olarak okutulan beş kitap esas alınacak, devamında ise ortaöğretim sonrasında üniversiteye giriş için yapılan sınavlarda (2018, 2019 ve 2020 yıllarındaki) sorulan tarih sorularında Afrika coğrafyasına, halklarına ve tarihine verilen yer ele alınacaktır. Devamında ise Afrika edebiyatının varlığı-yokluğu üzerinden Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) ortaöğretim düzeyi için önerdiği yüz temel eserin bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmede MEB tarafından önerilen temel eserler içerisinde yazarı Afrikalı olan eserlerin bulunup bulunmadığı ve bu eserler içerisinde Afrika edebiyatının ne derecede yer aldığı noktaları işlenmeye çalışılacaktır.

Sonraki başlıkta ortaöğretim tarih ders kitapları, üniversiteye giriş sınavları tarih dersi testleri, MEB'in yüz temel eser önerisinde Afrika'nın yokluğu, yokluğunun anlamları ve değerlendirmesi üzerinde durulacaktır. Ayrıca Afrika'nın söz konusu kaynaklarda nasıl var olduğu değerlendirilecektir. Değerlendirme kısmında ise resmi tarih tezinin Avrupa-merkezci anlayışla sıkı ilişkileri kapsamında Afrika ile kurduğu/kurmadığı irtibatlar üzerine düşünceler yer alacaktır.

Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin oluşumu

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki ve siyasi varlığını yitirmesi ile kurulmuştur. Cumhuriyet'in ulus inşasını tamamlayıcı şekilde erken Cumhuriyet döneminin "ayırt edici özelliği hem yeni bir yönetim biçimine hem de onun hukuki-idari aygıtının oluşturulmasına tekabül etmesi"dir (Akman 2011, 81). Bu dönemde Batı merkezli modern dünyaya siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel uyum sağlamak için seferberlik başlatılmış ve bu seferberliklerden biri eğitim alanında gerçekleştirilmiştir. Eğitimin merkezileştirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminden farklı olarak ulusal bir çerçevede sekülerleştirilmesi ve modern bilimsellik iddiasına dayalı şekilde içerikler oluşturulması yoluyla eğitim sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Bu kapsamda denebilir ki, eğitim alanındaki seferberlik "resmi tarih tezi" oluşumu ile doğrudan bağlantılıdır.

Resmi tarihin yerleşik hale gelmesi, yurttaşlar açısından bilme biçimlerine dönüşmesi ve çeşitli duygular yaratması açısından tarih dersleri ve tarih ders kitapları kritik bir noktada durmaktadır. Tarih ders kitapları "diğer ders kitaplarından farklı olarak [...] alan bilgisi vermek yanında öğrencileri 'etkili bir vatandaş olarak yetiştirmek ve ortak bir tarih bilinci ile donatmak' görevleri"ne

(Çelik 2020, 568) sahiptir. Ortak bir tarih bilincinin en büyük hedeflerinden biri uluslaşma sürecine katkı sağlamaktır. Bu kapsamda, siyasal-toplumsal olaylar ile resmi tarih arasında sıkı ilişkiler kurulmakta ve İlhan Tekeli'nin ifade ettiği gibi "resmi tarihler tarihsel gerçeği yansıtmaları bile, kendileri bir gerçek haline" (Akt. Akman 2011, 81) gelmektedir.

Resmi tarih, resmi gerçeklerin tarihin inşası içine konumlandırılması neticesinde meydana gelmektedir. Bu gerçeklerin öne sürüldüğü bağlamlar ve içerikler resmi tarih tezini oluşturmaktadır. Resmi gerçeklerin oluşumu, resmi tarihin yapılandırılması ve yerleşik hale getirilmesi sürecinde "devlet eliyle, devlet gözetiminde ve denetiminde ve onun istediği biçimde bir tarih yazıcılığı" (Akman 2011, 81) vücut bulmuştur. Türkiye açısından Büşra Ersanlı Behar'ın belirttiği gibi "ulus-devlet aşamasına geçilmesi ile tarihin yeniden yazılmaya başlanması aşağı yukarı eş zamanlıdır" (1996, 19). Ulus-devletin yönlendirmesi ve gözetiminde sürdürülen resmi tarih inşası ve öğretimi ile yeni nesillerin "resmi gerçekleri" öğrenmeleri ve "uluslaşma süreci için gerekli gücü almaları" sağlanmaya çalışılmıştır (1996, 12). Öte yandan ise bu sürecin tamamlanması ile kabul ölçüleri içerisinde yerleşen Resmi Tarih Tezi "[...] siyasi iktidarla sınırlı bir tarih anlayışının meşruluğunu sağlamıştır" (1996, 13). Dolayısıyla Türkiye'de resmi tarihin oluşumu ortak kimlik ve aidiyet hissiyatı yaratma amacı taşımaktaydı. Bu çerçevede siyasal iktidarın bir bilim dalı olarak tarih ile kurduğu ilişki (Ersanlı Behar 1996, 195) öne çıkmaktadır.

Resmi tarihin düşünce kaynakları

Ersanlı Behar, Türkiye'deki ilerleme ve bilimsellik anlayışının köklerinin 19. yüzyılın sonlarında başladığını ve geliştiğini belirtmektedir (1996, 29). Mesut Yeğen, modernleşme sürecini bir serüven olarak adlandırmakta, tarihsel sürekliliği ve kopuşları anlatırken II. Mahmut'un merkezileşme politikalarını başlangıç olarak almaktadır. Yeğen'e göre "son iki yüzyılın modernleşme serüveninde yaşanan dramatik kopuşlar olarak II. Mahmut'un merkezileşme sürecinden Tanzimat'a, Jön Türk Devrimi'nden Cumhuriyet'in ilanına, tek-parti rejiminin yerleşikleşmesinden çok-partili demokrasiye geçişe" (2015, 15) kadar devam eden bir süreç söz konusudur.

Bu devamlılık ilişkisi içerisinde erken Cumhuriyet dönemi resmi tarih tezinin inşa süreci bağlamında önem arz eder. Diğer taraftan Osmanlı ile devamlılık ilişkisi kapsamında sadece kurumsal düzeyde etkilenmeler değil, fikrî düzeyde etkilenmeler de gerçekleşmiştir. Şefik Taylan Akman "Türk Tarih Tezi'nin oluşum ve gelişim süreçlerinde 1870'lerden itibaren yazılan [Batılı] eserlerin önemli etkisi ve teşviki olduğu söylenebilir" (2011, 87) diyerek bu fikrî etkilenmeye işaret etmektedir. Nitekim Akman devamla fikir insanları

düzeyindeki etkilenmeye örnekler vererek hem bu etkilenimleri hem de Batılı fikir insanlarının ilham kaynağı olarak esas alınmasını ortaya koymuştur: “Arminius Vambery, Wilhelm Radloff, Vasili Barthold, Eugene Pittard ve Leon Cahun gibi yazarların kitapları önemli ilham kaynakları olmuştur” (Akman 2011, 87-88).

Ersanlı Behar, resmi tarih tezinin düşünce kaynaklarına üç Batılı düşünceyi yerleştirmektedir. Ersanlı Behar’a göre:

[...] romantizm, pozitivism ve Alman historicizmi Cumhuriyet tarih yazımının ilk on yıllarının esin kaynağını teşkil etti. Romantizm, tarihçilerin ulusal ülkülerini geliştirmeleri için bir moral güç yaratıyordu; pozitivism kısa vadeli siyasetin pragmatik ve laik hedefleri için gerekliydi ve nihayet Alman historicizmi ‘ideal-devlet-iktidar’ özdeşliğini kafalarda yaratmak için çok uygundu (Ersanlı Behar 1996, 23).

Görüldüğü üzere, resmi tarih tezinin düşünsel kaynaklarını Batılı ve özellikle Alman ve Fransız düşünce dünyası doğrudan etkilemiştir. Mustafa Kemal’in kendisi dâhil, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi tarih ve kültür konuları ile daha yakından ilgilenen dönemin elitlerinin fikri takipleri de bize Avrupa-merkezci fikirden etkilenmeleri göstermektedir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura dönemin pozitivistleri Emile Durkheim ve Auguste Comte gibi Batılı düşünürlerden etkilenmiştir (Dursun 2019, 20-21). Resmi tarih üzerinde etkisi olan elitler, pozitivismin laiklik ve devlete yaklaşımı ile romantizmin ulusçuluk ile kurduğu ilişkiyi erken Cumhuriyet döneminin siyasetine taşımıştır.

Resmi tarih tezinin oluşturulması, ulus-devlet ile ilişkilendirilmesi ve tarihin iktidar ilişkileri bağlamında tekrar yorumlanması sadece Türkiye’ye özgü değil, aynı zamanda Batılı fikir dünyasına da içkin bir süreçtir. Batı Avrupa’nın yanı sıra Amerika’da da benzer yaklaşımlar hayat bulmuştur. James W. Loewen, Amerikan resmi tarih tezini yapı söküme uğrattığı *Öğretmenimin Söylediği Yalanlar* adlı eserinde tarih öğretiminin ulusal amaçlar için yönlendirici olarak işlevsel hale getirilmesini gözler önüne serer. Loewen, resmi tarih tezlerinin modern mitleri esas alarak tarihi kurgu olarak inşa eden bilme biçimlerine karşı okuyucuyu uyarmaktadır. Bu uyarıyla “resmi yalanlar”ı yapı söküme uğrattık istemektedir (Loewen 2015). Loewen, resmi tarihin yalan ve çarpıtmalarına karşı tarih kitaplarının sadeleştirilmesi, öğrencilerin daha az konu ile muhatap edilerek birincil ve ikincil kaynaklara ulaşmasının sağlanması ve öğretmenlerin yapması gerekenle ilgili birtakım öneriler (2015, 625-634) sunmaktadır. Loewen’in eleştirisi toplumların tarihlerini sınıfları, ekolojiyi, kültürü, sömürüyü, cinsiyeti, zaafı ve arzuları dikkate alarak spektrumu ve coğrafi

sınır tahayyülleri geniş ölçekli olan dünya tarihi içerisinde yazma gerekliliğine işaret eder.

Türk Resmi Tarih Tezi ve Avrupa-merkezcilik arasındaki ilişki

En genel tanımıyla Avrupa-merkezcilik “bilim, felsefe, sanat başta olmak üzere yaşamın her alanında Avrupa düşüncesi ve uygarlığının diğerlerinden (ki burada diğerleri Avrupa dışında kalanların tümüdür) üstünlüğü tezini açıktan ya da gizli olarak savunan yaklaşımdır” (Şimşek 2013, 194). J. M. Blaut, Avrupa-merkezci anlayışın üstünlük iddialarından birinin akılcılık üzerinden temellendiğini ifade eder (Blaut 2012, 151). Böylece hem hiyerarşik bakış açısı Avrupa yönünde bükülür hem de gerekçeler üretilir. Bu gerekçelere göre Avrupa, modernizmin/uygarlığın merkezidir. Meşrulaştırıcı söylem olarak uygarlık, Avrupa-merkezciliğinin müdahale araçlarının dolayımıdır.

Türkiye’de Cumhuriyetin erken dönemi birçok açıdan olduğu gibi resmi tarih açısından da Avrupa-merkezcilikten etkilenmeyi ve Avrupa-merkezcilik eleştirisini bir arada bünyesinde barındırmıştır. Örneğin amacı ulusal amaçları gözetmek olan İngiltere’deki *Royal Historical Society*’nin bir benzeri Türk Tarih Kurumu adı altında Türkiye’de hayata geçirilmiştir. Türk Tarih Kurumu’nun internet sitesinde yer alan bilgiler kurumun ulusal amaçlar ile ilişkisini ortaya koyarken Avrupa-merkezci düşünce karşısındaki misyonunu da ifade etmektedir. Türk Tarih Kurumu, erken Cumhuriyet döneminde resmi tarih tezinin oluşumu sürecinde “28 Nisan 1930 tarihinde, Atatürk’ün de bizzat katıldığı Türk Ocakları’nın VI. Kurultayı’nın son oturumunda, O’nun direktifleriyle, Âfet İnan tarafından 40 imzalı bir önerge” (Türk Tarih Kurumu, 15 Aralık 2021) sunularak kurulmuştur. Kurumun kurulma amacı Mustafa Kemal’in talimatı ile “özellikle Avrupa devletlerinin ders kitaplarında yer alan Türkler hakkındaki olumsuz iddialara ve “barbar” deyimini kullanılarak bir istilacı kavim şeklinde gösterilmelerine karşılık, bunun böyle olmadığını, [Türklerin] medeniyete ne gibi hizmetlerinin bulunduğu araştırılması” (Türk Tarih Kurumu, 15 Aralık 2021) olarak tespit edilmektedir. Dolayısıyla Türk Tarih Kurumu daha kurulduğu yıl itibarıyla bir yandan “barbar” olmadığını kanıtlamak suretiyle “medenî” milletler içerisinde yer alma misyonunu diğer yandan ise resmi tarih tezini oluşturma görevini üstlenmiştir.

Resmi tarih tezinin Avrupa-merkezcilikten etkilenmesi sadece kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda fikrî düzlemde de gerçekleşmiştir. Ulusçuluk esaslı resmi tarih Avrupa-merkezcilikten etkilenmenin örneklerinden biridir. Ersanlı Behar “ulusçuluk teorisi Batı dünyasının tarihsel deneyimi üzerine kurulmuştur” (1996, 61) tespitinde bulunarak Türk resmi tarihinin ulusçuluk ile ilişkisine dair farklı bir okuma yapmamızı sağlamaktadır. Batı Avrupa’yı merkez

olarak kabul eden ulus(lar) dizgesi Türkiye içi yaklaşımı da doğrudan etkilemiştir. Böylece Batı'ya yakın olan ulus, uzak olan uluslara göre daha "uygar" ve "ileri" kabul edilmiştir.

Avrupa-merkezci düşünce hem kendisini rasyonellik ve bilimsellik iddiasının sahibi yapmakta hem de bu iddiaya dayanmaktadır. Bu sahiplik kipi Batı Avrupalıyı üstün kılma zeminidir (Blaut 2012, 150). Bu üstünlüğün sonucu olarak Batı Avrupalılık "daimî ilerleme, modernleşme ve kapitalizmi yaratma" üçgeninin tam ortasındaki yaratıcı olarak lanse edilmektedir (Blaut 2012, 165). Bu düşünceye göre ilerleme bir ideal ise bu ideale erişilmesinin en mümkün yolu rasyonellik ve bilimselliktir. Bu kapsamda Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda bilimsellik ve ilerleme esastır. Bilimsellik iddiası ile ilerleme ideali Türk ulusunu da Batı Avrupalı uluslar gibi bir zaman tünelinin içerisine sokar. J. M. Blaut'tan hareketle ifade edilirse artık Türk ulusu ve devleti de Avrupa-merkezci anlayışın mutlak inanç olarak sarıldığı çizgisel bir tarih anlayışına işaret eden zaman tünelinin içindedir (Blaut 2012, 163).

Ortaöğretimde Afrika

Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin gerek düşünsel kaynakları gerekse de eklenme, etkilenme düzlemleri ile esas aldığı Avrupa-merkezci anlayışın izlerini ortaöğretim tarih ders kitaplarında sürmek mümkündür. Hülya Çelik, tarih ders kitaplarının "okullardaki resmi tarih öğretiminin içeriğini yansıtan, tarih disipliniyle doğrudan ilişkili eğitim kaynakları" olduğunu belirterek bu kitapların "egemen içerik ve egemen ideolojiyi yansıttığını", "kültür ve ideolojiyi sürekli kılan araçlar olarak görüldüğünü" ve "güç ve bilgi arasındaki karmaşık ilişkiyi yansıttığına inanıldığını" (Çelik 2020, 565) ifade etmektedir.

Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih* adlı eserinde uzun bir dipnot ile okul kitaplarının siyasi ve tarihsel olanla kurduğu tertibatları net şekilde ortaya koymaktadır:

Okul kitapları tam anlamıyla toplumsal belgelerdir, günümüzün dikili taşlarıdır. Bir kitabın lise (ya da daha aşağı seviye) ders kitabı olarak onaylanması için kabul gören öğretimin yayılması gereksinimine son derece duyarlı olan yayıncıların, okul idaresinin ve yöneticilerin dikkatli biçimde gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bu yapılırken çocukların ders kitaplarında yalnızca kültürün kanaat önderlerinden kabul görmüş olguları okumalarını güvence altına almaya dikkat ederler. Sonunda ortaya çıkan kitap bir yazarın elinden çıkmış sıradan bir kitap olmanın ötesinde çocuğun zihnine işlenmesi uygun görülen, dikkatle gözden geçirilmiş ve geçerli sayılan bir toplumsal bildirimdir. Bu nedenle, daha kurnazca da olsa aynı sürecin işlediği üniversite kitapları dahil, ders kitaplarına ilişkin bir araştırma aslında etnografik bir araştırmadır (Blaut 2012, 22).

Blaut, ders kitapları üzerinden kurulan tertibatın toplumsal niteliği ile devlet müdahalesi ve dolayısıyla “devlet gerçekleri”nin yaratılmasını vurgulamıştır. Ayrıca çocukların ve genç nesillerin zihinsel haritalarının bizatihi ders kitapları aracılığı ile oluşturulduğunu ifade etmektedir. Bu kitaplar aracılığı ile nesillerin dünya halkları, coğrafyaları ve bunların tarihlerine ilişkin neleri bilmesi gerektiği, nasıl bilmesi gerektiği öğretilirken öte yandan neleri bilmemesi gerektiği de öğretilmektedir.

Blaut’un belirttiği ders kitaplarının misyonu, Çelik’in ifade ettiği güç ve bilgi arasındaki karmaşık ilişki ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’deki tarih ders kitaplarının hangi halkları, coğrafyaları ve ilişkileri içerdiği; hangilerini ise dışarıda bıraktığı incelemeye değer görünmektedir. Bu kapsamda ortaöğretim ders kitapları resmi tarih tezinde Afrika halkları ve Afrika coğrafyasının ne şekilde ve ne sıklıkta yer aldığına, almıyorsa da bunun neye işaret ettiğine ışık tutacak niteliktedir.

Ortaöğretim tarih ders kitapları

Türkiye’de ders kitaplarının içeriği belli bir yasal alt yapıya sahiptir ve yönetmelik kapsamında çıkarılmaktadır. Bu durum, devlet-iktidar ve tarih kitapları arasındaki ilişkiye bir örnek olarak verilebilir. Türkiye’de resmi ders kitaplarını düzenleyen yönetmelik 28409 sayılı *Resmî Gazete*’de 12 Eylül 2012 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (*Resmî Gazete* 2012). 14 Haziran 1973 tarihli ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 52, 53, 54 ve 55. maddeleri ile 25 Ağustos 2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye dayanılarak hazırlanan yönetmeliğe göre amaç:

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulacak ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı, öğretmen kılavuz kitapları ile Bakanlıkça hazırlanacak, satın alınacak veya hibe yoluyla sağlanacak diğer eğitim araç-gereçlerinin Türk millî eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak niteliklerinin belirlenmesi, hazırlanması, hazırlatılması, incelenmesi, incelenmesi, değerlendirilmesi, kabulü, uygunluk süresi, ilanı, yayımlanması, dağıtımı, inceletme ve inceleme ücretleri ve ders kitapları üreten yayınevlerinde aranacak kriterlerle ilgili usul ve esasları düzenlemektir (*Resmî Gazete* 2012).

Görüldüğü üzere resmi ders kitaplarında devlet tekelinin varlığı bilginin üretilmesi, denetlenmesi ve gözetiminin sağlanması şeklinde vücut bulmaktadır.

Yönetmeliğin 8. maddesi 7. fıkrasına göre “[...] Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile Tarih ve Coğrafya kitaplarında Türkiye haritası; Sosyal Bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,

Tarih, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitaplarında Türk dünyası haritası” yer almak zorundadır. Bu kapsamda Afrika coğrafyası, tarihi ve halklarının resmi tarih kitaplarında “varlığı” kadar “yokluğu”nun da ele alınması önem arz etmektedir.

Ortaöğretim 9 Tarih Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 9 Tarih Ders Kitabı, 2019-2020 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı olarak okunması kararlaştırılan ve Sami Tüysüz tarafından kaleme alınmış kitaptır.¹ 224 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren altı üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. Tarih ve Zaman
2. İnsanlığın İlk Dönemleri
3. Orta Çağ’da Dünya
4. İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası
5. İslam Medeniyetinin Doğuşu
6. Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri

şeklinde dir.

“Tarih ve Zaman” başlıklı ünite de tarihin anlamı ve zaman, takvim gibi temalar işlenmiştir. Bu başlıkta Batılı düşünce insanları Comte, Voltaire; Batılı teologlar Augustinus, G. Voetius’un isimleri geçmekte, kölelik anlatılırken Antik Yunan’dan Roma’ya ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne uzanan bir anlatı esas alınmaktadır. Öte yandan kölelik kurumunu ilk kaldıran ülkenin 1792 yılında Danimarka olduğu, bunu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin izlediği ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 17-19). Kölelik ile ilgili en büyük acıları yaşayan ve köleliğin sistematik olarak uygulandığı Afrika coğrafyası ve halklarına bu anlatıda yer verilmemiş, Batı merkezli okumaya paralel bir anlayış benimsenmiştir.

“İnsanlığın İlk Dönemleri” başlıklı ünite de yazının icadı ve etkileri, ilk yerleşimler, İlk Çağ’daki medeniyetler, devletlerin oluşumu, süreklilikler esas alınarak konu edinilmiştir. Bu konular arasında ilk bilimlere yer verilmiştir. Astronomi ile coğrafya bilimleri Antik Yunan; tıp ise Mezopotamya ve Antik Yunan medeniyetlerine dayandırılarak anlatılmıştır. Bu başlıkta dikkat çekici nokta “İlk Çağ’daki Medeniyet Havzaları” adlı haritadır. Bu haritaya göre medeniyetler (ki insanlığın ilerlemesi adına olumlu içerik ile anlatılır) şunlardır: Ege Yunan Medeniyeti, Anadolu Medeniyeti, İran Medeniyeti, Çin Medeniyeti, Hint Medeniyeti, Mezopotamya Medeniyeti, Mısır Medeniyeti, Doğu Akdeniz

¹ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

Medeniyeti (Tüysüz 2020, 43). Söz konusu ünite de Afrika'nın var olduğu yerlerden biri "İlk Çağ'da Göçler" başlığıdır. Bu başlığın içeriğine göre "Afrika'nın kuzey kesimlerindeki kuraklıktan kaçan insanlar [...] Nil Vadisi'ne yönelmişlerdir" (Tüysüz 2020, 50) ve "Türkler, M.Ö. 16. yüzyıldan itibaren ana yurtları olan Orta Asya'dan çıkarak Çin, Hindistan, Ön Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya doğru yer değiştir[mişlerdir]" (Tüysüz 2020, 51). Ayrıca Roma İmparatorluğu'nda ticaretin düzenlenmesi ve serbestleşmesi kapsamında Kuzey Afrika, İtalya'dan ticaret yapılabilen bölgelerden biri olarak ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 62). İlk Çağ'ın belli başlı tüccar kavimlerine işaret eden haritada ise Kuzey Afrika söz konusu tüccar kavimlere ev sahipliği yapmaktadır (Tüysüz 2020, 54).

"Orta Çağ'da Dünya" başlıklı ünite de Orta Çağ'daki devlet-toplum, ekonomi, askeri organizasyonlar ve hukuk ele alınmaktadır. Bu başlıkta Kuzey Afrika Bizans İmparatorluğu'nun yaya birliklerine ücretli savaşçı sağlayan (Tüysüz 2020, 77) önemli bir ticaret merkezi (Tüysüz 2020, 80) olarak geçmiştir. "İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası" başlıklı ünite de Türklerin tarih sahnesine çıkışı, Türk adının anlamı, Kavimler Göçü ve Türklerin komşuları gibi temalar işlenmiş, ünite boyunca Afrika coğrafyası, halkları ve devletlerine yer verilmemiştir. Bir sonraki ünite olan "İslam Medeniyetinin Doğuşu" başlıklı ünite de "İslam'ın Doğuşu Sırasında Dünyanın Genel Durumu" üst başlığının bir alt başlığı olarak "İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Afrika" yer almıştır (Tüysüz 2020, 140). Yaklaşık altı satır olan bu kısımda, söz konusu dönemde Afrika kıtasında sadece Kuzey ve Doğu bölgelerinin bilindiği, Kuzey Afrika'nın Bizans İmparatorluğu'na bağlı olduğu, Doğu Afrika'daki Habeşistan'da hüküm süren Aksum Krallığı'nın başlıca siyasi güç olduğu ifade edilmiştir. Devamında ise Habeşlerin 4. yüzyılda Hristiyanlığa geçtiği, 6. yüzyılda da Kızıldeniz'i aşarak Güney Arabistan'daki Yemen'e hâkim oldukları bilgisi paylaşılmıştır. Bu ünite de Afrika Emeviler döneminde işgal edilmesi ile gündeme gelmiştir. Burada, Muaviye döneminde "Afrika'nın kuzey kıyıları boyunca Cezayir'e kadar olan yerler[in] fethedil[diği, ...] [böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki hakimiyetine son verildiği]" (Tüysüz 2020, 140) ifade edilmiş, Kuzey Afrika'daki fetih hareketlerinin Yezid döneminde de devam ettiği belirtilmiştir. Yezid'in ölümünden sonra Kuzey Afrika'daki Berberilerin ayaklandığı ama ayaklanmanın bastırıldığı belirtilmiştir (Tüysüz 2020, 141). Bu ünite de İslam medeniyetinin başlıca ilim havzalarından biri Mağrip (Kuzey Afrika) Havzası olarak gösterilmiş, Kayrevan ve Rakkade şehirlerinde fıkıh, kelam, tefsir, matematik, tarih, coğrafya bilimlerinin ve Ebu Zekeriyya Kütüphanesi, Zeytune Camii Kütüphanesi, Beytü'l-Hikmetü'l Kayrevani kurumlarının bulunduğu ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 172). Altıncı ve son ünite olan "Türklerin

İslamiyet'i Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri" başlıklı ünite de Kuzey Afrika'da yaşayan Berberilerle Müslümanlar arasındaki ilişkiler anlatılmıştır. Buna göre Hz. Osman döneminde başlayan Berberilerle Müslümanların ilişkisi Emevilerin Kuzey Afrika'yı fethiyle sonuçlanmıştır. Emeviler fetihden sonra bölgeye Arap nüfusu yerleştirmiş, Berberileri İslam'a davet etmiş ve cami ile mescitler inşa ederek fakihler görevlendirmiştir. Bunun sonucunda büyük bölümü tabiata tapınan Berberilerin İslamiyet'e geçişinin sağlandığı ifade edilmiştir (Tüysüz 2020, 183).

Ortaöğretim 10 Tarih Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 10 Tarih Ders Kitabı, 2018-2019 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı olarak okunması kararlaştırılan ve Ahmet Yılmaz tarafından kaleme alınmış kitaptır.² 208 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren yedi üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiye
2. Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)
3. Devletleşme Sürecinde Savaşçılar ve Askerler
4. Beylikten Devlete Osmanlı Medeniyeti
5. Dünya Gücü Osmanlı (1453-1595)
6. Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı
7. Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni

şeklinde dir.

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesinden Haçlı Seferleri ve Moğol tehlikesine kadar geçen süreyi ele alan "Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiye" başlıklı ünite de ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve Bizans ile ilişki çerçevesinde 1400'lü yılların ilk yarısına kadar olan dönemi inceleyen "Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)" başlıklı ikinci ünite de Afrika coğrafyası ve halklarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır (Yılmaz 2020, 11-73). Benzer şekilde Osmanlı'nın askeri yapılanması ile Osmanlı'da idari ve kültürel gelişmeleri konu edinen üç ve dördüncü ünitelerde de Afrika coğrafyası ve halklarına yer verilmemiştir.

Ortaöğretim 10 Tarih Ders Kitabı'nda Afrika'ya rastlamak için "Dünya Gücü Osmanlı (1453-1595)" başlıklı beşinci üniteyi beklemek gerekmektedir. 1520 yılında Osmanlı sınırlarını gösteren haritada Mısır ve Etiyopya toprakları işaretlenmiştir. Bu ünite de Afrika; Fas ve Tunus'a işaret eden bir harita ve

² Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

Sevakin Adası merkezli Habeş Eyaleti'nin kurulması üzerinden Osmanlı siyasi faaliyetleri kapsamında konu edilmiştir (Yılmaz 2020, 124-125). Ünite Osmanlı açısından Kuzey Afrika'nın ele geçirilmesi bir güvenlik ve fetih konusu olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, İspanyolların Cezayir'de bazı yerleri ele geçirmesi karşılığında Türk denizcileri Oruç Reis ve Hızır Reis'in bölgeyi denetime alma hedeflerinin olduğu ve ilk olarak Cezayir'i denetimlerine aldıkları ifade edilmiştir (Yılmaz 2020, 144). Böylece İspanyol ilerlemesinin durduğu daha sonraki süreçlerde Hızır Reis'in Cezayir'i Osmanlı topraklarına kattığı, Turgut Reis'in ise Trablusgarp'ı ve Tunus'u Osmanlı topraklarına kattığı belirtilmiştir. Bu fetihlerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hristiyanların dışında, Müslümanlara da yeni bir koruyucu olduğu ve Müslümanları uzun yıllar korumaya devam ettiği ifade edilmiştir. Bu koruyuculuğun aynı dönemde İspanyolların denetimi altında bulunan Endülüs'te Müslümanlar ile Yahudilere yaptığı katliamın benzerini önlediği iddia edilmiş, diğer taraftan ise Kuzey Afrika'nın değişik bölgelerinde han, hamam, cami, kervansaraylar yaptırarak Osmanlı'nın bölgeyi "mamur" hale getirdiği ifade edilmiştir (Yılmaz 2020, 137). Ayrıca 16. yüzyılda Portekizlilerin Akdeniz'e sahip olma girişimleri kapsamında Kuzey Afrika'da Osmanlı'ya karşı kaybettikleri belirtilerek aynı dönemde İngiltere'nin Akdeniz ve Kuzey Afrika'da sömürge bölgeleri kurmaya yöneldikleri belirtilmiştir (Yılmaz 2020, 145).

"Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı" başlıklı altıncı ünite, Osmanlı merkez yapısını ve devlet erkânı arasındaki ilişki ve usulleri açıklamıştır. Bu ünite Afrika coğrafyası ve halklarına dair herhangi bir bilgi geçmemektedir (Yılmaz 2020, 149-165). Osmanlı'da toplum yapısı ve millet sistemi başta olmak üzere tarım ve ekonomiye dair yapılar ile vakıf sistemini inceleyen "Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni" başlıklı yedinci ve son ünite de bir önceki üniteye benzer şekilde herhangi bir bilgi yer almamıştır (Yılmaz 2020, 165-185).

Ortaöğretim 11 Tarih Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 11 Tarih Ders Kitabı Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 18 Nisan 2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Editörlüğünü Dr. Özgür Bağcı ve Ferhat Bildik'in yaptığı kitabın yazarları şu şekildedir: Dr. Öğr. Üyesi Erol Yüksel, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Kapar, Dr. Özgür Bağcı, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardiç, Süleyman Yıldız, Yasemin Ardiç. 244 sayfadan oluşan ders kitabı³ çok sayıda alt başlık içeren altı üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)

³ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

2. Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı
3. Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)
4. Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri
5. Sermaye ve Emek
6. XIX ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat

şeklinde dir.

“Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)” başlıklı ünite Osmanlı tarihini esas almakta ve 1595-1774 yılları arasında birçok bölge ve gelişmeyi içermektedir. Bu ünite de Afrika coğrafyası üç haritada kendisini göstermektedir. İlk olarak 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sınırlarını gösteren bir haritada Tunus, Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkeleri Osmanlı sınırları içerisinde gösterilmiştir (Yüksel vd. 2020, 21). İkincisi ise “Sömürgecilik Hızlanıyor” alt başlığı içerisinde “Sömürgeciliğin gelişimi (XVIII. yüzyıl)” adlı haritadır. Bu haritada Gambiya’nın Fransızlar, Mozambik ve Angola’nın Portekiz, Kuzey Afrika’nın Osmanlı tarafından elde tutulduğu işaretlenmiştir (Yüksel vd. 2020, 31). Üçüncüsü ise “XVIII. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti” adlı haritadır. Bu haritada Bingazi’den Cezayir’e kadar geniş bir Afrika coğrafyası Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinde gösterilmiştir (Yüksel vd. 2020, 43). Bu ünite de dikkat çekici nokta 1595-1774 gibi geniş bir zaman aralığında, dünyanın hemen hemen her bir bölgesinin konu edilmiş olmasına ve Avrupalıların sömürgeciliğine iç başlık olarak yer verilmiş olmasına rağmen Afrika coğrafyası, halkları ve tarihi ile ilgili kayda değer hiçbir bilgi, yorum veya değerlendirmeye rastlanmamasıdır. Bu durumun bir benzeri “Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı” başlıklı ünite de görülmektedir. Ünitenin ana kurgusu Rönesans, Reform, Protestanlık gibi Avrupa merkezli değişimlerin anlatılması, bu değişim süreçlerinde fikirleri ile yer alan Kant, Kopernik, Makyavel, T. Moore gibi düşünürlerin tanıtılması ve dönemin değişimleri karşısında Osmanlı’nın gösterdiği reaksiyonlar veya değişim çabalarının açıklanmasıdır. Bu ünite de ayrıca Amerika’nın kolonileştirilmesi ile Avrupa’da biriken servet ve kurulan ticaret ilişkileri yer almaktadır. Fakat tüm bu zaman aralığı anlatılırken Afrika coğrafyası ve halkları ile ilgili herhangi bir bilgi geçmemektedir (Yüksel vd. 2020, 51-91).

“Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)” başlıklı ünite 1774-1914 yılları arasındaki siyasal gelişmeleri Osmanlı’yı merkeze koyarak ele alır. Bu ünite de Osmanlı topraklarını paylaşma çabaları başta olmak üzere Osmanlı’ya yönelik tehditler ile Osmanlı-Rus rekabetinin Osmanlı Devleti’nin Avrupa ve Asya siyasetine etkilerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu ünite de 19. yüzyıla girerken Osmanlı toprağı olduğu belirtilen (Yüksel vd. 2020, 97) Kuzey Afrika, 1918 yılı itibarıyla Osmanlı’dan işgal edilerek alınmış bir

haritada resmedilmiştir (Yüksel vd. 2020, 96). Yine aynı ünite de Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesi neticesinde Osmanlı Devleti'nin Hicaz ve Habeş valiliklerini kendisine verdiği, Mehmet Ali Paşa'nın da 1822 yılında Sudan'ı hakimiyeti altına aldığı ifade edilmiş, 1840 Londra Antlaşması'yla Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa'ya bırakılması neticesinde Mısır meselesinin çözüldüğü belirtilmiştir (Yüksel vd. 2020, 109-112).

"Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri" başlıklı ünite de Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin devlet-toplum ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü, Osmanlı modernleşmesi kapsamında ordunun teşkilatı, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Kanun-i Esasi ile 1876-1913 arasında gerçekleşen "darbeler" in Osmanlı siyasetine etkileri ele alınmıştır. Kitabın en hacimli ünitesi olan "Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri" başlıklı ünite de (Yüksel vd. 2020, 123-191) Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oysa bu zaman zarfında Afrika'da ikinci sömürgeleştirme süreci başlamış ve Afrika'daki sömürgecilik başka bir aşamaya geçmiştir.

"Sermaye ve Emek" başlıklı beşinci ünite Avrupa'da Sanayi Devrimi'ni ve kapitalizmin gelişimini ele almış, Osmanlı'da endüstriyel üretime geçiş çabaları ile Osmanlı'nın son dönem ekonomisini değerlendirmiştir. Bu ünite de Afrika halkları ve coğrafyası "Kapitalist Avrupa'nın sömürgeciliği" alt başlığında ele alınmıştır. Bu kısımda İngilizler, Hollandalılar ve Fransızların Sanayi Devrimi etkisiyle sömürgeciliği farklı boyutlara taşıdığı, sömürgelelerinden ham madde alıp işlenmiş maddeleri sattığı belirtilerek Afrika bağlantısı şöyle kurulmuştur:

Coğrafi Keşifler'le Amerika kıtası gibi yeni topraklara ulaşan Avrupalılar, bu toprakları kısa zamanda istila etmiştir. Keşfedilen bölgelerdeki yerli halklar katliama maruz kalmış ve kültür varlıkları tamamen tahrip edilmiştir. Buralarda kurulan sömürgelelerde, ihtiyaç duyulan işgücünü karşılamak için milyonlarca Afrikalı köleleştirilmiştir. Kapitalizmin işgücü ihtiyacı, köle ticaretini ortaya çıkarmış ve Afrika'nın hür insanları Avrupalılar tarafından ticari bir mal haline getirilerek kıtalar arası köle pazarlarında satılmıştır (Yüksel vd. 2020, 200).

Kitabın altıncı ve son ünitesi olan "XIX ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat" ünitesinde modernleşme ile sosyal yaşam, ekonomi ve siyasette yaşanan değişimler ile Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki nüfus hareketlerinin çeşitli açılardan sebep ve sonuçları ele alınmıştır (Yüksel vd. 2020, 213-226). Diğer ünitelere göre oldukça dar bir hacme sahip olan bu ünite de Afrika coğrafyasında yaşananlar ve halkların tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oysaki 19 ve 20. yüzyıllarda Afrika'da gündelik hayat sömürgecilik altında yaşanmıştır.

Ortaöğretim 12 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim 12 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı, Doç. Dr. Bahattin Demirtaş tarafından yazılmıştır. Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 18 Nisan 2019 tarih ve 8 sayılı kararıyla 2019-2020 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı⁴ olarak kabul edilmiştir. 20. yüzyıldan 1990 sonrasında kadar bir zaman aralığını esas alan ve 288 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren sekiz üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya
2. Millî Mücadele
3. Atatürkçülük ve Türk İnkılabı
4. İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye ve Dünya
5. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye ve Dünya
6. II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye ve Dünya
7. Toplumsal Devrim Çağında Dünya ve Türkiye
8. XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Dünya

şeklindedir.

"XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya" başlıklı ünite Mustafa Kemal'in hayatını, dönemin düşünce insanlarını ve Mustafa Kemal'in etkilendiği düşünürleri ele alır. Ayrıca 1. Dünya Savaşı'nın seyri ve sonuçlarını aktarır, bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunur. Bu ünite de Afrika iki bağlamda geçmektedir. Bunlardan ilki Mustafa Kemal'in Kuzey Afrika'ya geçişi (Demirtaş 2020, 20) ile ilgilidir. İkincisi ise 1. Dünya Savaşı'ndan önce Kuzey Afrika'daki son toprak (Demirtaş 2020, 20) kayıpları ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen Trablusgarp Savaşı ve sonuçları (Demirtaş 2020, 24) ile ilgilidir. "Millî Mücadele" başlıklı ünite Kuvay-ı Milliye'den başlayarak Lozan Antlaşması'na kadar geçen sürede millî mücadele kapsamındaki gelişmeleri ele almış (Demirtaş 2020, 49-101); Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir. "Atatürkçülük ve Türk İnkılabı" başlıklı ünite de Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu ünite de Atatürk ilkeleri çağdaşlaşmanın temeli olarak ifade edilip ekonomik, siyasi, kültürel alanlar başta olmak üzere çok sayıdaki alanda inkılapların yarattığı değişimler ele alınmıştır (Demirtaş 2020, 101-141). "İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye ve Dünya" başlıklı ünite de, Atatürk dönemi iç ve dış politikadaki gelişmeler ele alınmış, birçok ülke ile ilişkiler irdelenmiş ve imza atılan uluslararası sözleşmeler konu edinilmiştir. Ardından ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi ve iki savaş arası dönemde yükselen faşizmin de içerisinde olduğu çeşitli ideoloji ve

⁴ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

akımlar ele alınmıştır (Demirtaş 2020, 141-195). Ünite de Mısır ve Yemen gibi birkaç Afrika ülkesi Yahudilerin devlet kurma çabalarına karşı kurulan Arap Birliği'ne üye olmaları ve İsrail devletinin kurulmasından sonra Arap-İsrail Savaşı'na katılımları bağlamında aktarılmıştır (Demirtaş 2020, 191-192).

"II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye ve Dünya" başlıklı ünite de savaş sürecinde yaşananlar ve Türkiye'nin tutumu ele alınmıştır. Bu ünite de Afrika, Mussolini'nin tehditkâr politikalarının hedefi (Demirtaş 2020, 175) ve Almanya ile İtalya tarafından açılan yeni cephenin coğrafyası olması (Demirtaş 2020, 179) sebebiyle söz konusu edilmiştir. "II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye ve Dünya" başlıklı altıncı ünite, iç politikada çok partili hayata geçişi ve dönemin genel seçimlerini ele almıştır. Dış politikada ise NATO'nun kurulması, Truman Doktrini, Kore Savaşı gibi olayları ele almıştır. İç ve dış politikadaki bu gelişmelerin Türkiye'ye etkileri ve Türkiye'nin tutumu değerlendirilmiştir. Bu bölümde dış ilişkiler kapsamlı bir yer tutsa da Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Aynı şekilde 1960 sonrası dünya ve Türkiye siyasetindeki önemli gelişmeleri aktaran "Toplumsal Devrim Çağında Dünya ve Türkiye" başlıklı ünite de ve "XXI. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Dünya" başlığını taşıyan sekizinci ve son ünite de, birkaç istisna hariç Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu istisnalar Arap-İsrail savaşına bazı Afrika ülkelerinin dahil olması, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının Afrika'da projeler üretmeye devam etmesi (Demirtaş 2020, 259) ve Arap Baharı alt başlığının içerisinde bu hareketlenmelerin bazı Afrika ülkelerinde nasıl sonuçlar ürettiğine (Demirtaş 2020, 265) dair kısa bilgilerdir.

Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı ve Afrika

Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı, Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş tarafından kaleme alınmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 21 Haziran 2019 tarih ve 11959243 sayılı yazısı ile ders kitabı⁵ olarak kabul edilmiştir. 280 sayfadan oluşan ders kitabı çok sayıda alt başlık içeren beş ünite den oluşmaktadır. Bu üniteler:

1. İki Küresel Savaş Arasında Dünya
2. II. Dünya Savaşı
3. Soğuk Savaş Dönemi
4. Yumuşama Dönemi ve Sonrası
5. Küreselleşen Dünya

⁵ Çalışma boyunca kitabın 2020 yılı baskısı esas alınmıştır.

şeklinde dir.

“İki Küresel Savaş Arasında Dünya” başlıklı birinci ünite 1. Dünya Savaşı’nın siyasi ve ekonomik sonuçları, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika’daki gelişmeler ve sonuçları ile iki dünya savaşı arasında gelişen siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel olayları ele almıştır. Bu ünite de Afrika daha çok sömürgecilik bağlamında ele alınmıştır. 1. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasına dair karşılaştırılan iki haritada Afrika kıtası Batılı sömürgecilere tabiiyetleri açısından gösterilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 17). Bu haritalar arasındaki değişimlerin Batı’nın bölgedeki çıkarları çerçevesinde gerçekleştirdiği müdahaleler ile ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 27). Bu ünite de Afrika yarımadası söz konusu dönemde yerel emirlerin İngilizlerle Osmanlı Devleti’ne karşı iş birliği kurmalarını irdelemiştir. Buna göre İngiltere’nin Mısır Valisi ile Hicaz Emiri Şerif Hüseyin arasında Osmanlılara karşı isyan etme anlaşması yapılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 28). Ünite de Afrika dünya haritası üzerinde modern deniz, hava ve kara gücü teorileri açıklanırken yer almış (Alemdar, Keleş 2020, 34), ayrıca Versay Antlaşması’nın 22. maddesi kapsamında Afrika’ya dair alınan kararlar aktarılmıştır. Bu maddeye göre:

Orta Afrika halkları topraklarında asayiş ve ahlak düzeni korunacak, din ve vicdan özgürlüğü sağlanacaktır. Köle ticareti, silah ve içki kaçakçılığı gibi suiistimaller yasaklanacaktır. Kolluk hizmetleri dışındaki tahkimatların, askeri üs ve deniz üslerinin kurulmasının ve yerli halka askeri eğitim verilmesinin önlenmesi mandater ülkenin güvencesi altına alınacaktır. Aynı zamanda Milletler Cemiyetinin diğer üyelerine ticaret ve alışveriş için eşit fırsatlar sağlayacak koşullar oluşturulacak ve tüm bu çerçevede ilgili toprağın idaresinden mandater ülke sorumlu olacaktır. [...] Güneybatı Afrika ve Güney Pasifik Adaları’nın belli bir kısmında seyrek nüfuslu, yüzölçümü bakımından küçük, uygarlık merkezlerinden uzak veya mandater ülkeyle coğrafi bakımdan bitişik birtakım topraklar vardır. Bunlar için en iyi yol, yerli ahalinin çıkarları lehinde, yukarıda belirtilen teminatlara da uyularak mandater ülkeye ait toprakların ayrılmaz parçaları olmaları ve mandater ülkenin yasaları çerçevesinde idare edilmeleri olabilir” (Akt. Alemdar, Keleş 2020, 30).

“II. Dünya Savaşı” başlıklı ünite, 2. Dünya Savaşı’nın nedenleri, sonuçları ve siyasi, bilimsel, sosyokültürel etkilerini gerek dünya gerekse de Türkiye özelinde ele almaktadır. Bu ünite de Mussolini’nin Habeşistan’ı işgaline (Alemdar, Keleş 2020, 58), bu işgal üzerine İngiltere’nin söz konusu bölgeyi tehdit olarak görmesine (Alemdar, Keleş 2020, 60) ve daha sonraki kısımlarda İtalya’nın Afrika’daki bütün topraklarını kaybetmesine (Alemdar, Keleş 2020, 70) değinilmiştir. Ünite de 2. Dünya Savaşı’nın nedenleri ve rakiplerin karşılıklı savaş stratejileri anlatılırken, iki küresel savaşın devam ettiği temel üç cepheden biri

Kuzey Afrika olarak sayılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 60). Ünite içerisinde alt başlık olarak Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluşundan günümüze tarihi açıklanırken Soğuk Savaş sonrası Somali'nin de içerisinde bulunduğu bazı yerlerdeki olaylara müdahalede bulunmayarak kendisi hakkında olumsuz değerlendirmelere yol açtığı belirtilmiş, BM'nin yetersizliği ve adil olmayan yapılanmasının "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 'Dünya beşten büyüktür' sözüyle sembolleştiği" (Alemdar, Keleş 2020, 60) ifade edilmiştir. Aynı ünite de "Orta Doğu'nun Yeniden Şekillenmesinde Emperyalist Güçler" adlı başlığın içeriğinde de Mısır ve Lübnan gibi Afrika ülkelerinin Filistin'in bağımsızlığı için yaptıkları teklifin BM tarafından kabul edilmediği aktarılmış, ayrıca Arap-İsrail gerilimi bağlamında Mısır'ın Cemal Abdul Nasır'ın öncülüğünde Sovyetlere yaklaşması ile Fransa'ya karşı Cezayirli direnişçileri desteklemesi üzerinden Afrika coğrafyasında cereyan eden Cezayir direnişi belirtildiği kadarıyla dile getirilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 74). Ünite de son olarak 2. Dünya Savaşı'nda, 1942 yılında, müttefik kuvvetlerin Kuzey Afrika'ya tamamıyla hâkim olduğu ve İtalya'ya çıkarmada buldukları belirtmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 82).

"Soğuk Savaş Dönemi" başlıklı üçüncü ünite de "Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Başkaldırı" alt başlığı 2. Dünya Savaşı sonrası anti-sömürgeci mücadelelere yer vermiştir. Buna göre 2. Dünya Savaşı sonrası sömürgecilik sisteminin zayıfladığı, ABD'nin eski tarz sömürgelerden taraf tutum takınmadığı, savaş sonrası Avrupalı güçlerin sömürgelerde zor uygulayacak durumda olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra savaş esnasında sömürgelerdeki ulusal kimliklerin geliştiği, Avrupa'da eğitim alan sömürge halkların seçkinlerinin etkili olduğu, Avrupalılar için askere alınan sömürge üyelerinin kendileri ile Avrupalıların hayatlarını karşılaştırma şansı bulduğu vurguları ile sömürge karşıtı mücadelelerin zemini anlatılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 102). Ayrıca "sömürülen ülkelerdeki milliyetçilik ve sosyal devrim, yabancıların siyasi ve ekonomik sömürüne başkaldırı niteliği kazandı" tespiti yapılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 102). Böylece "yirmi yıldan az bir sürede, 1945'ten 1965'e kadar Avrupa'nın Asya, Afrika ve Endonezya'daki hemen hemen tüm sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandı. Onları 1970 ve 1980'lerde diğer sömürgeler izledi ve Britanya'nın 1999'da Hong Kong'u Çin'e devretmesiyle sömürge çağı simgesel olarak sona erdi" (Alemdar, Keleş 2020, 103) denmiştir. Devamla, "Asya ve Afrika'da bağımsız olan devletler" adlı bir harita paylaşılmış ve 1960'tan önce Fas, Tunus, Libya, Mısır, Ürdün, Sudan, Etiyopya, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin; 1960-1970 arasında Batı Sahra, Moritanya, Senegal, Fildişi Sahilleri, Gana, Mali, Nijer, Cezayir, Çat, Nijerya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kamerun, Gabon, Kongo, Zaire, Uganda, Kenya, Somali, Zambia, Zimbabwe,

Botsvana; 1970'ten sonra ise Malavi, Angola, Namibya'nın bağımsızlığını kazandığı ifade edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 103).

Ünitede "Emperyalist Devletlerin Afrika'daki İnsan Hakları İhlalleri" başlığı yer almaktadır. Bu kapsamda Fransa'nın Cezayir'i işgalinde "Cezayir halkının işgal karşısında gösterdiği direnişi kırmak ve bağımsızlık yanlısı hareketlere engel olmak için askeri, siyasi, dini, kültürel, ekonomik vb. her türlü baskı yolunu" (Alemdar, Keleş 2020, 105) denediği belirtilmiş, bu başlıkta Cezayirliilerin kitlesel olarak gerilla birliklerine katılımı ifade edilmiş ve Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin hedefleri açıklanmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 106). Aynı başlık altında Güney Afrika'daki *Apartheid* rejimi ırk ayrımcılığı üzerinden anlatılmış, Nelson Rolihlahla Mandela'nın Afrika Milli Kongresi'ne katılımı ve siyah kurtuluş hareketinin liderlerinden biri olduğu vurgulanarak devlet başkanlığına gelmesi aktarılmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 107). Ayrıca Cezayir ve Nelson Mandela'ya ilişkin iki özel bölüm ayrılarak Cezayir'deki ret ve asimilasyon ile Mandela'nın Afrika siyahları için sembol isim olması açıklanmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 107-108). Ünitenin devamında Türk Millî Mücadelesi'nin tüm İslam aleminde sevinçle karşılandığı ve Afrika'nın Cezayir, Mısır, Yemen, Güney Afrika Cumhuriyeti ülkeleri dahil olmak üzere birçok ülkeyi etkileyerek bağımsızlık mücadelesine ilham kaynağı olduğu iddia edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 112). Ünitede bir başka başlık "Sömürgeciliğin Afrika'daki Siyasi ve Ekonomik Etkileri" adlı başlıktır. Başlıkta Afrika'daki sorunların temelinde sömürgeciliğin bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Afrika'da bağımsızlığını kazanan ülkelerde yolsuzluk, otoriter rejimler, darbeler ve istikrarsızlık yaşandığı belirtilmiştir. Afrika ülkelerindeki ekonomik sorunlar, sömürgecilik dönemlerinden alınarak mevcut duruma ulaştırılan bir çizgide ele alınmıştır:

Sömürgeci devletlerin kendi çıkarlarına göre kurmuş oldukları demir yolu ağlarının, yolların ve limanların karmaşıklığı yeni bir ekonomik düzen oluşturma gayretindeki sömürülen devletleri zorladı. Bu ülkelerde aynı zamanda yerli sermayenin azlığı ve kalifiye eleman eksikliği ülke ekonomilerini olumsuz etkiledi. Afrika ülkeleri, belli ürünlerin ham maddesi üreticisi olarak kendi içlerinde rekabetle büyük sanayi güçlerine bağımlıydı. Fiyatlarda yaşanabilecek küçük düşüşler bütün ekonomik dengeleri altüst etmekteydi (Alemdar, Keleş 2020, 113).

Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı'nın 4. ünitesi "Yumuşama Dönemi ve Sonrası" başlığını taşımaktadır. Buradaki yumuşamadan kasıt iki bloklu dünyada bloklar arasında "savaş tehlikesinin azalması ile siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların artması"dır (Alemdar, Keleş 2020, 147). Bu ünitede 1948 tarihli Arap-İsrail savaşı ve İsrail ile

Mısır arasında yapılan Camp David Antlaşması bağlamında Afrika ülkeleri söz konusu edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 153-163). Diğer bir konu olarak Afrika'nın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkeler üzerinden enerji alanında yaşananlar ve 1973 Petrol Krizi ele alınmıştır (Alemdar, Keleş 2020, 164-166). Ünitelerdeki bir diğer başlık da Afrikalı Amerikalılara karşı uygulanan ırkçılık ve Afrikalı Amerikalıların yürüttüğü ırkçılık karşıtı hak mücadelesi olmuş, ayrıca Afro-Amerikan Sivil Hareketi ve Malcolm X (El Hac Malik El Şahbaz) hakkında bilgiler verilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 169-170).

"Küreselleşen Dünya" başlıklı ünite 1990 sonrası dünyadaki gelişmeler ele alınmıştır. Bu ünite, 11 Eylül sonrası ABD dış politikasındaki değişimlerin Sudan'a yansımaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere göre ABD'nin Güney Sudan'ın ayrı bir devlet kurması için gösterdiği çabanın arkasında petrol rezervlerine sahip olma, Çin'in etkisini kırma, Etiyopya, Kenya, Uganda gibi ortaklarıyla iş birliği yapacak bir devlet yaratma yatmaktadır (Alemdar, Keleş 2020, 217). Bu kapsamda ABD'nin desteği ile Güney Sudan bağımsız bir devlet olsa da 2011 sonrası başlayan iç savaş nedeniyle ABD planları gerçekleşmemiştir (Alemdar, Keleş 2020, 217). Ünite Afrika ülkelerinin bazıları "Arap Baharı" bağlamıyla anlatılmış, hazırlanan bir tablo ile Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Fas'ta "sembolleşenler, olayların gelişimi ve sonuç"lar değerlendirilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 223-224). Son olarak ise Türk Kızılayı'nın faaliyetleri kapsamında Sudan, Kenya ve Somali gibi ülkelerde yaşayan ihtiyaç sahiplerine insani yardımlarda bulunduğu ifade edilmiştir (Alemdar, Keleş 2020, 239).

Ortaöğretim mezunları Afrika'ya ilişkin neleri bilmeli?

Türkiye'deki eğitim sisteminde ortaöğretim mezunu hemen her öğrenci lisans düzeyinde eğitime devam etmek için üniversitelere giriş sınavına katılmaktadır. Bu sınavdaki soruların her biri ortaöğretim mezunlarının üniversitelere girişi için sonuçları tayin edici niteliktedir. Soruların cevaplarını doğru bilenler daha iyi bir gelecek sahibi olmada avantajlı konuma gelmektedir. Her derste olduğu gibi tarih dersi testlerinde de yoğunluklu olarak soruların çıktığı konulara öğrenciler tarafından daha çok çalışılmakta ve bu konular daha çok öğrenilmektedir. Bu bağlamda Temel Yeterlilik Sınavı (TYT) ve Alan Yeterlilik Sınavı (AYT) olarak iki temel oturumda yapılan ve 2018, 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen sınavlara bakılması bu açıdan açıklayıcı olacaktır.

2018 yılında TYT sınavının tarih alanında beş adet soru sorulmuş (ÖSYM, 30 Haziran 2018) ve bu sorularda Afrika'ya dair herhangi bir bilgi ölçülmemiştir. Yine 2018 yılı AYT sınavında tarih alanında 10 soru sorulmuş (ÖSYM, 1 Temmuz 2018) ve bu sorularda Fatih Sultan Mehmet dönemi olaylarında "Mısır'ın alınması" şeklinde bir cümle dışında Afrika'ya dair herhangi bir bilgi

ölçülmemiştir. 2019 yılı TYT sınavında tarih alanında beş adet soru sorulmuş (ÖSYM, 15 Haziran 2019), Afrika'ya dair herhangi bir bilgi ölçülmemiştir. AYT sınavı tarih alanında on adet soru (ÖSYM, 16 Haziran 2019) sorulmuş, sorulardan biri Mısır üzerine olmuştur. Bu soruda “Mısır Uygarlığı'nın özellikleri” sorulmuştur. 2020 yılında TYT sınavı tarih alanında beş soru (ÖSYM, 27 Haziran 2020), AYT sınavı tarih alanında on bir adet soru sorulmuş (ÖSYM, 28 Haziran 2020) her iki sınavda da Afrika'ya dair herhangi bir bilgi ölçülmemiştir.

MEB'in ortaöğretimde 100 temel eserinde Afrika

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından ortaöğretim düzeyi için “yüz temel eser listesi” paylaşılmıştır (MEB 100 Temel Eser (Ortaöğretim – Lise) 2019). Bu listede Afrika edebiyatçıları ve edebiyatı yer almamaktadır. Oysa Afrika edebiyatına kısa bir bakış dahi bu edebiyatın zenginliğine işaret etmektedir. Bu kapsamda 1988 Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Necip Mahfuz ve ilk modern Afrika edebiyatının babası olarak kabul edilen Chinua Achebe (Orakçı 2020) gibi isimlerin dahi MEB'in yüz temel eser önerisinde yer almaması dikkat çekicidir.

Yokluğu ile Afrika

Gerek ortaöğretim tarih ders kitapları gerek Yükseköğretim Kurumları Sınavı soruları gerekse de MEB tarafından ortaöğretim düzeyi için önerilen yüz temel eserin incelenmesi ile Afrika coğrafyası, halkları ve tarihinin hangi içerik ve kapsamda ele alındığı ortaya çıkmaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'ye yakın, dünyanın en büyük ikinci kıtası olan Afrika, dünya nüfusunun yüzde 15'ten fazlasını barındırmaktadır. Gerek coğrafi, gerek demografik gerçeklere rağmen Türkiye'deki ortaöğretim ders kitaplarında Afrika yeterince yer alamamıştır. Resmi Tarih Tezi'nin niteliği ve ders kitapları başta olmak üzere ele alınan kaynakların içeriği birlikte düşünüldüğünde Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine dair nelerin dışında bırakıldığını incelemek önemli hale gelmektedir. Çünkü öğretilenler haricinde, öğretilmeyenler de kuşakların bilgi yapılarının oluşmasında belirleyicidir.

Afrika'nın ortaöğretim tarih kitaplarında yer almayan sureti ilk olarak Avrupa sömürgecilik faaliyetlerinin kahir ekseriyetinin ekonomik sebeplere dayandırılarak, sosyal ve kültürel kırım uygulamalarını perdenin arkasında bırakması ile ortaya çıkmaktadır. 9, 10, 11 ve 12. sınıf tarih dersi kitaplarında Afrika coğrafyası, halkları ve tarihi kendisine çok az yer bulmuştur. Afrika, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı*'nda nispi olarak daha fazla yer bulsa da bu kitaptaki odak noktası Afrika'nın Batılı güçlerce ekonomik sömürüye maruz bırakılmasıdır. Ne var ki sömürgeler ekonomik boyutun

yanında kültürel sömürü, biyolojik felaketler ve toplu öldürme politikaları gibi boyutların da devrede olduğu bir yönetim biçimi olarak işlemiştir. “Uygarlık” gibi meşrulaştırıcı bir söyleme yaslanan Avrupa-merkezci bakış açısının sosyal ve kültürel cürümlerle ilişkilendirilmemesi bir yanıyla Afrika gerçekliğinden uzaklaşılmasına, diğer taraftan ise Avrupa-merkezci bakış açısının meşruluğuna halel getirilmesinin önüne geçilmesine neden olmuştur.

İkinci olarak Afrika’nın Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri temel olarak “yardımseverlik” eksenine oturtulmuştur. Bu eksen bir tür “efendilik” konumunu ima ederken muhtaçlığın tarihsel süreçlerini göz ardı etmektedir. Bu yönüyle, himaye-koruma-yardım üçgeninde belirgin hale gelen Afrika anlatısının “efendilik” yaratıcı rolünün değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada benimsenen yaklaşıma göre Afrika coğrafyasının, halklarının ve tarihinin kendinden menkul bir akışı hiç olmamıştır. Sadece İslam, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ile “olumlu” anlamda, Batılı güçlerle “olumsuz” anlamda ilişki ve etkilenimlerde bulunduğu anlatısı tarih ders kitaplarının alt okumasında mevcuttur. Ancak Marc Ferro’nun işaret ettiği üzere Avrupa’sız Afrika tarihi yazımı mümkündür (Ferro 2017, 325-329). Benzer şekilde tarihi “galiplerin” yazdığı bir moment yerine toplumsal cinsiyet dahil olmak üzere toplumsal tarihi temel alan momente yönelen akademik çalışmalar, Afrika’nın “Afrika olarak” tarihini yazmaya çalışmaktadır (Ferro 2017, 188).

Sömürgeciliğin tarihi kadar sömürge karşıtı mücadelelerin tarihi de oldukça önemlidir. Nitekim bu önemin, tarih ders kitaplarında yeterince görülmemesi, üçüncü önemli nokta olarak durmaktadır. Bu kapsamda Afrika halkları ve coğrafyası ortaöğretim öğrencisi nezdinde tarihsizleştirilmekte; pasif özne olarak sunulmaktadır. Afrika direnişlerinin her birinin kendine has karşı tarihi ve önemi vardır. Dahası Afrika’daki sömürge karşıtı mücadeleleri başarıları, başarısızlıkları ve/veya güçlü, zayıf yönleri ile anlatan; bu şekliyle Afrika halklarını tarihin içerisine alarak özneleştiren çok sayıda çalışma söz konusudur.

Türkiye’de yükseköğretime giriş sınavlarında Afrika’ya dair bilgilerin ölçülmemesi ve Afrika edebiyatına dair herhangi bir öneriye MEB listesine yer verilmemesi Afrika’nın değer skalasındaki yerine işaret etmektedir. Sınavlarda soru sorulmayan bir bölüm olarak tarih ders kitaplarında kalan Afrika, üniversite kazanmayı “gelecek endüstrisi” olarak okuyan bir toplumda “piyasa” dışı kalmaktadır. Benzer şekilde, MEB’in öneri listesinin “kitap endüstrisini” hareketlendireceğini ve yönlendireceğini kabul edersek, Afrika edebiyatı bu endüstri açısından dışlanmaktadır.

Böylece Afrika coğrafyası, toplumu ve tarihi, ortaöğretim ders kitaplarında yer aldığı şekliyle kültürel, siyasi ve toplumsal sömürden menedilmiştir. Dolaysız bir tarihinin olabileceği ihtimaline gözler kapanmış,

bölge ataerkillik alanına terk edilmiştir. Yanı sıra yardıma muhtaç ve hiyerarşide alt sıralarda konumlandırılmış, bugünün toplumu için meta değeri olan sınavlar ve benzer belirteçler açısından meta değer dairesinin dışında tutulmuştur. Tüm bunlarla birlikte, Afrika coğrafyası, halkları ve tarihi ile birlikte yokluk alanına sevk edilmektedir. İnsan bilgi yapısını “yokluk”ların da etkilediği gerçeğinden hareketle; resmi tarih tezi ile Afrika’sız bilgi yapısı sunulmaktadır. Dolayısıyla Afrika kendi gerçekliğinde yoktur, sadece “yardım, kalkınma, hizmet” retoriği kapsamında vardır.

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara geldiği 2002 yılından sonra Afrika ve Müslüman toplumların yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarla artan şekilde ilgilenilmeye başlamıştır. Bu kapsamda özellikle Ahmet Davutoğlu’nun politikaları çerçevesinde Afrika’ya dair politikalar çeşitlenmiştir. Davutoğlu’nun nüfus yoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, Batı ile çatışmadan etkinliğini artırma ve jeopolitik/jeoekonomik ilişkiler üzerinden etkiyi yükseltmeye dayanan doktrini (Davutoğlu 2009) Afrika’ya duyulan ilgide belirleyici olmuştur. Bu ilginin fiiliyata dökülmesi sürecinde kamu diplomasisi önemli araçlardan biri olmuştur. Elem Eyrice Tepeciklioğlu vd. Türkiye’nin “özellikle Türk Hava Yolları (THY), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kamu kurum ve kuruluşları aracılığı ile Sahra-altı Afrika ülkelerinde önemli projeler yürüttüğünü” ifade etmektedir (Tepeciklioğlu, Aydoğan, Ünal 2018, 605).

Türkiye’nin son dönem ilgisi ve ilişkileri açısından tarih ders kitaplarına da sirayet eden bir anlayış belirlemektedir. Bu anlayışın özü “tahakküm ilişkileri” kurmaktır. Nitekim Gönenç Uysal AKP dönemindeki Kuzey Afrika politikasının alt-emperyalist bir nitelikte olduğunu belirterek “AKP’nin bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve askeri tahakküm ilişkileri geliştirdiğini” savunmaktadır (Uysal 2020, 154). Uysal’ın bıraktığı yerden devam edilirse; gerek Resmi Tarih Tezi’nin etkisi ile hazırlanan tarih ders kitaplarının gerekse son dönemde Afrika’ya dönük ilginin eksik yanı, Afrika halklarının yaşantılarını ve dünya tarihine katkılarını entelektüel bir faaliyet içerisinde değerlendirmemektedir. Bilakis siyasi ve ideolojik tercihler kapsamında araçsallaştırmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre Afrika kendine özgü tarihsel deneyimi ve dünya tarihindeki varlığı ile ele alınmamaktadır. Bu kapsamda Afrika coğrafyası, halkları ve tarihine ilişkin bilgiler yapılandırılarak agnotolojinin konusu edilmektedir. Cehalet bilimi olarak agnotoloji, bilinenler-öğrenilenler üzerine değil, bilinmeyenler, bilinme alanı dışında bırakılanlar üzerine yoğunlaşarak ayrıcalıklı, üstün pozisyonların ve hiyerarşilerin nasıl üretildiğine odaklanmaktadır (Proctor ve Schiebinger 2008). Nitekim burada da Afrika varlığı

üzerinden ele alınışı, yokluk sahasına terk edildiği özellikleri ile bilme biçimlerinin yapılandırıldığı bir sahaya dönüşmektedir.

Sonuç yerine

Resmi Türk Tarih Tezi, Türkiye’de nesillerin yetiştirildiği temel eğitimdeki tarih derslerinin çerçevesini belirleyerek ortak bilme biçimleri ve bilgi yapılarının inşasında başrol oynamaktadır. Bu tez, paradigmatik açıdan ilerlemeci, rasyonellik iddiası taşıyan, çizgisel tarih anlayışına sahiptir. Avrupa-merkezci tarih anlayışının temel antagonizması olarak “biz-onlar” ayrımının (Hodgson 2019, 40-41) özelliklerini taşır. Nitekim Şimşek’in belirttiği Avrupa-merkezci izler, tekdüze tarih anlayışı, zamansal olarak ilerlemeyi anlatan diyakronik (Şimşek 2013, 212) yaklaşımı esas çerçeve olarak almak kaydıyla “biz” ve “onlar” inşa edilerek tarih yeniden yorumlanır.

Tarih yorumlanırken ulusun yüceliğine vurgu esas amaçlardan biri olarak öne çıkar. Böylece ulus, tarihsel kökleri, medeniyete olan büyük katkısı, mazlumun yanında olmasıyla biricikleştirilir. Bu yönüyle resmi tarih tezinde Türk ve Müslüman öznesi etrafında dolanan anlatıda Afrika, Doğu’da olandır. Özne ise Batı’dadır. Afrika coğrafyası, halkları, tarihi, bu coğrafya ve halklara yönelik birçok yaşantı, gerçeklik, toplumsal gelişme Resmi Tarih Tezinin dışında bırakılmaktadır.

Tarih yazımında “farklı kültürlerle açılmayı, kenarda bırakılmışları tarih yazımına geri döndürmeyi, disiplinlerarası arayışları, yorumsayıcı felsefeye geri dönüşü” (Göle 2017, 162) çağırma gerekmektedir. Bu çağırma kapsamında devletin resmi eğitim sistemi ve içeriğinin arka planında siyaset ile kurulan ittifaka dikkat çekilmelidir. Resmî tarih tezi yeniden değerlendirilerek, tarihi iktidarların değil, toplumların tarihi olarak bir kez daha ele almak değişik formlarda günümüzde de devam eden sömürü dünyasından kurtulmanın ve demokratik, eşitlikçi ve özgür bir geleceği hep birlikte yaratmanın anahtarlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akman, Şefik Taylan (2011), “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri,” *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.
- Alemdar Emrullah, Keleş Savaş (2020), *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, İleri Matbaa, İstanbul.
- Blaut, James Morris (2012), *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, Çev. Serbun Behçet, Dergah Yayınları, İstanbul.

- Çelik, Hülya (2020), "Tarih Ders Kitabı Araştırmalarına Kısa Bir Bakış", *VAKANİVÜS-Ululararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, 5(2), 565-586.
- Davutoğlu, Ahmet (2009), *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Demirtaş, Bahattin (2020), *Ortaöğretim 12 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, Adım Adım Yayıncılık, Ankara.
- Dursun, Cansu (2019), "Sosyolojinin Türkiye'de Şekillenışı: Kuruluş Yılları", *Bilim Armonisi*, 2(1), 19-24.
- Ersanlı Behar, Büşra (1996), *İktidar ve Tarih-Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul.
- Eyryce Tepecikoğlu, E., Tepecikoğlu, A. O., Aydoğan Ünal, B. (2018), "Türkiye'nin Sahra-Altı Afrika'da Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Ege Academic Review*, 18(4), 605-618.
- Fero Marc (2017), *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl – 20. Yüzyıl*, 3. Baskı, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara.
- Göle, Nilüfer (2017), *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hodgson M.G. S (2019), *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, Çev. Ahmet Kanlıdere, 4. Baskı, Vadi Yayınevi, İstanbul.
- Loewen, W. James (2015), *Öğretmenimin Söylediği Yalanlar*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- MEB 100 Temel Eser (Ortaöğretim – Lise), (2019), <http://aksaray.kutuphane.gov.tr/TR-223029/100-temel-eserilkogretim-ortaogretim.html> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Orakçı, Serhat (1 Haziran 2020), *Afrika Kütüphanesi*, https://insamer.com/tr/afrika-kutuphanesi_2960.html Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (30 Haziran 2018), https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/TYT_01072018.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2020.
- ÖSYM (1 Temmuz 2018), https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/AYT_01072018.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (15 Haziran 2019), https://osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2019_web.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (16 Haziran 2019), https://osym.gov.tr/ykspdf/ayt_yks_2019_web.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (27 Haziran 2020), https://www.osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2020.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- ÖSYM (28 Haziran 2020), https://www.osym.gov.tr/ykspdf/ayt_yks_2020.pdf Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Proctor, Robert N. ve Schiebinger, Londa (editörler). *Agnology The Making and Unmaking Ignorance*. Stanford University Press, 2008.

- Resmî Gazete (12 Eylül 2012), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16593&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Şimşek, Ahmet (2013), "Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik", *İnsan&Toplum*, 3(6), 193-222.
- Tüysüz, Sami (2020), *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, Tuna Matbaacılık, Ankara.
- Türk Tarih Kurumu (15 Ocak 2021), <https://www.ttk.gov.tr/tarihce/> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2021.
- Uysal, Gönenç (2020), "Türkiye'nin AKP Dönemi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İzlediği Alt-emperyalist Dış Politika", *Praksis Dergisi*, 51, 141-158.
- Yeğen, Mesut (2015), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ahmet (2020), *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, İlke Basım, Ankara.
- Yüksel Erol, Kapar Mehmet Ali vd. (2020), *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları Özgün Matbaacılık, Ankara.

© 2021. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).